

ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА
МИРГОРОДСЬКИЙ
ЯРМАРОК

№ 52

На обкладинці Апокаліптичні їзди руїни.

Рис. Мирона Левицького

**МИРГОРОДСЬКИЙ
ЯРМАРОК**

ОЛЕНА ЗВИЧАЙНА

Миргородський Ярмарок

Мільйонам українців, що впали
жертвами штучного голоду, ор-
ганізованого в Україні Москвою
в 1932-33 рр.,
присвячує цей твір

Авторка.

diasporiana.org.ua

Накладом
ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ ТРИЗУБ
Вінніпег, Ман.
1953

Авторські права застережено.

Printed by
Trident Press Limited
Winnipeg, Man.
1953

ПЕРЕДМОВА

Громади українців на еміграції по всіх країнах свого поселення відзначають у 1953 році 20-ту річницю найбільшої в історії всього людства трагедії українського народу яку він пережив у 1932/33 р. та широко інформують про неї вільний світ. Імперіялістична Москва вирішила у 1932 р. провести масове народовбивство в Україні з метою нещадно придушити її визвольну боротьбу з наступною колонізацією та русифікацією, зламати найбільший опротив українських селян у справі колективізації їх приватних господарств і примусити їх працювати кріпаками в удержавлених колгоспах. Для досягнення цього Москва восени 1932 р. провела по всій Україні такий драконівський захід: у всіх селян примусово відібрано й вивезено весь урожай зерна, опочив і всю худобу, що їх тоді Москва масово експортувала закордон і там збувала за безцінок! Так в Україні штучно організованим голодом Москва в 1932/33 р. виморила понад 7 мільйонів населення! За один лише рік!

Видавництво „Тризуб” відзначає 20-ту річницю тієї трагедії українського народу виданням мистецького твору Олени Звичайної — „Миргородський Ярмарок”, присвяченого жертвам того голоду.

Цей черговий твір нашої відомої письменниці ідейно споріднений з її повістю „Селянська Санаторія”, яку так високо оцінили і фахові критики, і масові читачі, що їх захоплені відгуки про цю повість цитували „Укр. Голос” та інші часописи. Не меншим досягненням письменниці та нашої сучасної літератури є також і „Миргородський Ярмарок”.

Цей твір захоплює і потрясає читача так своїм ідейним змістом, як і оригінальністю побудови та притаманним письменниці стилем художнього реалізму і різючих контрастів, що вони разом із добірною літературною мовою твору так глибоко впливають на його читачів.

Зміст „Миргородського Ярмарку” базується на фактичних подіях та конкретних і типових дієвих особах, зберігаючи їх справжні прізвища, що надає цьому мистецькому творові ваги історичного документального кінофільму.

Головний герой „Миргородського Ярмарку”, Михайло Семенович Самодін є тут гідним і типовим представником українських хліборобів, а зокрема тих масових жертв штучного голоду в Україні 1932/33 р. Самодін — це один із 7,000,000! Правда історія його життя і смерті є **типовою** — ось у чому сенс і велич цієї скромної постаті.

У повісті „Селянська Санаторія” показані советські вельможі, що розкошують у колишніх царських палацах, де нема жодного селянина. „Миргородський Ярмарок” якраз і дає відповідь на питання, що робили в той час українські селяни та як вони виглядали... Час дії в обох творах той самий: **літо 1933 р.**

Картина „Миргородського Ярмарку”, де обідрані, босі й опухлі від голоду селяни вимінюють на шматок хліба свої останні скарби родинні, — є **разючим історичним контрастом** до „Сорочинського ярмарку” Гоголя. Там бо здорові, неголодні й по-святочному вдягнені селяни продавали не рушники, не плахти й не сорочки весільні, а зерно, борошно, худобу, птицю, смушки, вовну, прядиво, полотно тощо. Там бо вражає читача цілий ряд смішних пригод, що виникають через прагнення Грицька одружитися з Парасею наперекір злій мачусі... Там народні перекази про чорта та його червону свитку так вибагливо переплітаються з веселими настроями і розвагами селян, що читача приголомшує це чергування веселих несподіванок. Там заличання, могоричі, пісні, танки, вино й мед! Є, правда, трохи й переляку, але ще більше сміху, музики, жартів і... „Боже, благослови молодих до шлюбу!”, — як заключний акорд! Саме такий український ярмарок можна вважати типовим аж до революції 1917 р., звичайно, за вилученням тих казкових додатків із „Сорочинського ярмарку” Гоголя.

„Миргородський ярмарок” є не тільки цілковитим контрастом до Сорочинського, але й **типовим** для ярмарків-базарів 1932/33 р. по всіх містах України, де скрізь тоді були голодні селяни та їх кати й паразити.

Дія твору „Миргородський Ярмарок” відбувається в тому Миргороді (Полтавщина), що його увіковічнив М. Гоголь, зокрема, і в своїй „Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем”. Саме ця повість, написана в 1833 р., дає найбільше матеріялу про Миргород доби Гоголя, що його влучно використовує Олена Звичайна для порівнянь у своєму творі (розділ „Колись і тепер”).

Саме тому, описуючи підсоветський Миргород 1933 р., Олена Звичайна влучно нагадує нам картини пера Гоголя, що уможлиблює зробити цілий ряд цікавих порівнянь та

побачити Миргород з висоти сторічної перспективи в світлі різьких контрастів.

В останньому розділі авторка, процитувавши невеличкий уривок зі згаданої повісти Гоголя, що дає мистецьку картину літньої ночі в Миргороді в 1833 р., — свідомо зберігає стиль і тон Гоголя, описуючи літню ніч у Миргороді в 1933 р. І тоді на тлі ідилії природи ще гостріше вражає те, що відбувається під накриттям тієї ночі-чарівниці...

Видаючи „Миргородський Ярмарок” Видавництво вважало за доцільне дати цю передмову, зокрема взявши на увагу й те, що не всі українці обізнані з творами М. Гоголя.

Видавнича Спілка Тризуб.

“У Миргороді нема ні злочинства,
ні шахрайства”...

М. Гоголь.

I.

М. С. САМОДИН.

Чи знали Ви, Шановний Читачу, Михайла Семеновича Самодина до революції 1917-го року? Якщо Вам доводилося бувати на широких Києво-Полтаво-Харківським шляху в районі Миргорода, то Ви, налевно, зустрічали Михайла Семеновича не раз, особливо ж ранньої осені... Чи пам'ятаєте, як поважно чимчикував він поруч зі своєю хурою, що виглядала, як та рухлива гора, бо була аж надто перевантажена лантухами з пшеницею? Чи зауважили Ви, з якою дбайливістю зганяв він пужалном в'їдливих оводів зі спин своїх круторогих, як своєчасно вигукував басом „цоб” або „цабе”, як ласкаво погейкував, намовляючи тих воликів посуватися до Миргорода хоч трошечки швидше? А з якою традиційною чемністю, з якою поважною гідністю вітав він Вас і кожного зустрічного!

Обганяючи клятих оводів ще й хвостами і флегматично ремигаючи, сірі-круторогі тягнули перевантажену пшеницею хуру повільно, поважно й упевнено — крок за кроком, усе вперед і вперед, раз-у-раз похитуючи рогатими головами, немов притакуючи... З кожним кроком — усе ближче до Миргорода, де, зразу ж таки за залізною колією ліворуч, гостинно зустріне цю хуру-гору власник млина Островський, що перемеле те море золотих зерняток на біле борошенце.

Сам Михайло Семенович Самодин — власник цієї хури, оцих круторогих і цієї ось піраміди з натоптаних пшеницею добрячих лантухів, — усім виглядом своїм, усією своєю міцно-збудованою, присадкуватою постаттю дуже нагадував добрячий селянський лантух, щирість, аж по саму зав'язку щільно натоптаний зернятками тієї добірної пшениці. Його невеликі, глибоко заховані під чолом карі очі з лагідною

ясністю дивилися завжди вперед або прямо в очі співрозмовника, раз-у-раз поблискуючи з-під навислих, волохатих брів такими жвавими іскорками, неначе ті недосяжно-далекі зірки з-під скупчення набундючених хмар... Ледь-ледь запудрована першим інеем буйна русява чуприна, спущені вниз козацькі вуса, лагідна усмішка, що раз-у-раз показувала два ряди білих і міцних, густо-посаджених зубів-перлин, які не знали ні дантиста, ні зубної щітки, та великі, спільні мозолясті руки, — ось ті риси, що в сумі своїй доповнювали портрет цього справжнього сина нашої родючої землі.

Лагідної вдачі, скупий на слова, Самодин дуже рідко сварився з сусідами, а ще рідше — з дружиною. Він ростив-пестив п'ять синів-орлів, — свою зміну, надію й майбутнє, а в своїм зразковім господарстві ніколи не застосовував найманої праці. Кожної педлі він ретельно голив свою бороду та йшов зі старою до церкви. Окрім родини й господарства цікавився також і тим, про що там „газета пише"... А довгими зимовими вечорами, коли жінки сідали за прядки, а на дворі звірюкою ревла хуртовина, він, ремонтуючи взуття і схиливши трошечки набік свою голову, замріяно прислухувався до дуету старої з невісткою, та частенько й сам підтягував густим і ніжним, як чорний оксамит, басом. Отаким був Михайло Семенович колись — до революції...

* * *

Одни за одним минали вагітні подіями роки, — падали у вічність, як ті достиглі плоди в кошик дбайливого господаря, поспинаючи снігом буйну чуприну Михайла Семеновича та зорюючи його лагідне обличчя рівчачками все нових і нових, чимраз глибших зморщок...

II.

ЯРМАРОК

Сліпучо-ясний, молодий, сонцем просякнутий день... Неозора, нічим незахмарена блакить без дна, без кордонів... І легесенький вітерець-пустун, що залишає на устах пахощі

состен, а на обличчі ледве-вловимий дотик чийхось неосяжних крил...

Чи чуєте, яким приглушеним бджолиним роєм гуде-зуде в гомонить ярмарок на базарнім майдані Миргорода? Чи бачите, що людей там сила-силенна? Що деякі з них заклопотані й метушливі, як та сполохана комашня в гущавині лісу, купину якої зненацька порушив брутальний чобіт неабиякого подорожнього?..

Наближаючись до берегів ярмаркового моря, мимоволі прислухаємось... Той гомін — дивний, незвичайний! В і н — ви ключо лю д с ь к и й... Тварини й домашня птиця не додають сьогодні свого голосу до ярмаркової симфонії, як звичайно... Не чути сполоханого кудкудакання вивезених на продаж курей, обуреного крикання закутих у мотузні кайдани качок, гоноровитого гоготання чванькуватих гусей, загоїстого ржання розпряжених і вже підготованих коней, зворушливо-довірливого мукання рогатої худоби та пересклявого протесту підсвинків... Не чути ні швидкого, як вихор, карусельного вальса, ні млявої „розлуки” шарманщика, ні журливого речитативу сліпого діда-лірника, цього невід’ємного супутника кожного українського ярмарку.

Лише люди гудуть одноманітно-приглушеним хором, неначе ті бджоли у вулику... Чому ж сіре полотно цього гудіння не розрізують хоча б лю д с ь к і безтурботні вигуки тих, які, щось продавши, вже встигли побувати в „монополющі”? Чому не чути отого характеристичного ляскання по руках циган і селян, що поступово досягають згоди в питанні остаточної ціни, яку залишиться лише полить як слід? Чому той гомін людський дивує і гнобить своєю сірою одноманітністю?

Занурмося ж у саму гущу ярмаркового натовпу! Зробітьмо невід’ємними живими краплинами цього моря! Відчуймо пульс і дух цього великого живого організму!

Селяни й курортники, — ось дві чітко вирізьблені категорії людей на тлі Миргородського ярмарку... Тут є селяни з Великої Багачки, Великих Сорочинець, Гоголева, Устивиці, Буряківщини, Хомутця, — та що там казати! — з усієї Миргородщини! Тут є курортники з Києва, Харкова, Полтави,

Одеси, Ленінграда, Орла, Ростова, Москви, — та що там казати! — з усього ССРСР! Є тут і мешканці Миргорода, але... вони тонуть сірим, непомітним складником у комахиняному скупченні всякого люду... Вони — між іншим...

Селяни продають. Курортники купують. Селяни похмуро-мовчазні, повільні, м'яві, ба навіть зовсім нерухомі; курортники балакучі, гомінкі й заклопотано-метушливі. Селяни стоять, сидять і напівлежать на землі довгими рядами, утворюючи живі коридори майже нерухомих і надиво повних мумій, а курортники барвистим, галасливим потоком метушливо хлюпочуться в стислих берегах тих коридорів, переливаючись туди й сюди, неначе живе срібло. Селяни — в рештках колишнього одягу, не бракує й зовсім обідраних... Курортники — в чистих літніх костюмах і сукнях, в піжамах, майках і різнокольорових модних „сарафанах“; не бракує й пишно вдягнених, особливо з-поміж курортниць...

Селяни й курортники — ось два основних складники Миргородського ярмарку... Але... чим же тут, нарешті, торгують? Де селянські підводи з піднесеними догори голоблями? Де розпряжені коні, що так загонисто ржуть, хрюмаючи свіжу травичку? Де рогата худоба, свині й домашня птиця? Де решетилівські смушки, прядиво й полотно? Де добрячі селянські лантухи з житом, пшеницею та борошном? Де горшки й мальовничі миски-красуні, що завжди „приваблюють захоплені погляди amatorів розкоші“? Де поділося все те, що бувало на кожному, без винятку, українським ярмарку, і що намалював для нащадків Гоголь невмирущими, свіжими, як весна, фарбами? Де воно?

О, якби на цьому ярмарку чудом з'явився Микола Васильович! Він миттю зауважив би, що ці селяни Миргородщини не подібні до прадідів своїх, яких описував він, і що продають вони не те, що продавали колись, а... виключно речі власного вжитку, родинні скарби, яким ціни нема, реліквії... Вишивані рушники, яким місце над образами, майстерно мережані, гаптовані й вирізувані сорочки, що їх одягано, здебільшого, тільки раз — на весілля, скатерки, що їх виймалося з дна великої скрині

лише на Різдво та Великдень, — ось що тримають сьогодні в руках та на колінах оці майже нерухомі, надивно повні мумії, що творять живі коридори ярмарку...

У великій моді тепер миргородські плахти! Їх шукають, їх купують, за ними навіть полюють галасливі курортниці в барвистих „сарафанах”, що спритно сновигають у натовпі, з'являючись то тут, то там, неначе якісь казкові рухливі квіти в траві.

— Дед! А дед! Слиш, что твая плахта просіт? — дзвінко вигукує молода курноса курортниця з кривавим пуп'янком уст і повними загорілими плечима, що переможно вилитаються назовні з берегів одверто пошитого „сарафана”.

— Хлібину! — дід відповідає тихо, хрипко, але так рішуче й гостро, неначе ножем відрізує.

— Как? Целий хлеб? Ти шутіш, дед! За хлеб — за целий хлеб я трі таких куплю! — і кривавий пуп'янок уст спотворюється зневажливою гримасою...

Не дочекавшись відповіді, курноса ще раз пажерливим оком охоплює дідову плахту і... павою пропливає далі, навіть і не зиркнувши на дідове обличчя.

А павіщо їй на дідове обличчя дивитись? Кого можуть цікавити набряклі старечі щоки й дивні мішечки, що білими півколами напнулися під дідовими очима? І неприродно-повні мозолясті пальці, що надто цупко тримають у своєму полоні крайчик плахти-красуні? Хто зверне свою увагу на те, що вся дідова постать нагадує великий селянський лантух, по саму зав'язку налятий якоюсь рідиною, яка лише чудом тримається в тім лантусі, не розливаючись? Хто не полінується приглянутись ще й до інших селянських набряклих облич, до білих півкіл, що напнулися під очима в кожного, до налятих водою рук і ніг? Хто?!?

Хто, ідучи повільним кроком живими коридорами ярмарку, шукає тиме не рушників, не сорочок і не плахт, а... рук і ніг, а передусім облич та очей і... того крику душі, що бурхливим потоком із тих селянських очей видивається? Хто?!? Може... Гоголь? Може й справді йому, як небіжчикові, не страшно буде поцікавитися таким небезпечним для живої людини питанням, як

трагедія цілої армії кандидатів на той світ? Може, саме Гоголь наважиться спитати на весь голос, чому всі тут присутні селяни нараз захворіли водянкою, і чому не хворіють на цю ж таки саму водянку численні курортники, що з'їхалися до Миргорода з усіх усюд СРСР, щоб саме тут ремонтувати своє здоров'я? Бо... як не питає Микола Васильович, то... ніхто не питає!

Бджолиним роєм гуде й метушиться барвисте скупчення курортників на Миргородському ярмарку. Гарячими цілунками пестить сонце всю цю комашняну метушню, з невблаганністю суворого судді підкреслюючи рясно розсипані на ярмарку контрасти... Ось гляньте хоч би й туди, куди сонце щойно післало грайливе пасмечко своїх пустотливих промінчиків: витягнувши рівнобіжно зі стіною „Церобкооп”у*) наляті водою сходжені босі ноги, нерухомою мумією сидить молода селянка, тримаючи на колінах по-мистецькому вирізувану сорочку... Це її власна весільна сорочка, а торгує її середніх літ рум'яний курортник у моднім „жоверкотовім” костюмі... Торгує-виторгує, значіноє: мовляв, пошена!

Бездонного неба прозора блакить і сонце яскраве й пестливе, як мати! Дбайливо пестить воно всіх без винятку, не обминаючи й тих напівголих, голодом спотворених дітей селянських, що, зернятками розсипавшись у натовпі, то тут, то там вигукують тужливими сопілками: „Дайте хоч крихітку хліба!” І тонуть ті вигуки в бджолинім гомоні ярмарку, неначе кинуті в шумливу річку камінчики: бульк, і... нема! бульк, і... знову нема! І так увесь час...

І нікого це не дивує... Діти ж бо не продають ні плахт, ні рушників, ні сорочок із майстерно вирізуваними рукавами, з яких курортниці з усіх усюд СРСР залюбки шиють собі модні сукні в українським стилі. Діти лише просять... Кого це може цікавити? А втім... у цім натовпі, напевно, є люди, які боляче сприймають ці вигуки тужливими сопілками, бо діти все ж таки час від часу дещо одержують: он, гляньте на того старого діда в

*) Державна крамниця з фальшивою вивіскою „центральної робітничої кооперації”.

рогових окулярах, — він щойно ткнув селянській дитині замотану в папірець скибочку хліба... Але... ш о з а т и м ці добрі люди нічим себе не виявляють: вони мовчать. Усі мовчать... усі без винятку роблять вигляд, що не бачать того, що бачать, не чують того, що чують, і... не знають того, що знають...

Г о л о д! — це слово пекуче, як огонь... Сказане дзвінким жіночим голосом, воно висмикнулося зненацька на поверхню ярмаркового гомону, неначе та жвава рибка з глибокої води, і... довкола нь о г о раптом запанувала напружена, урочиста тиша, що є ознакою неминучої бурі...

Не минуло й пів хвилини, як моторна постать наглядача за порядком в уніформі „робітничо-селянської міліції” була вже на місці „злочину”: та постать кинулась на це слово пекуче, як щука-хижак на нерозважного карасика. Але... карасик, мотнувши в повітрі сріблястим хвостиком, знову пірнув у глибіню шумливої річки: зник...

— Хто сказав січас „голод”? — на весь голос гаркнув міліціонер, вирячивши очі й нишпорячи ними по всіх обличчях довкола: — Хто? Я должен знать, **хто!**

Усі безпомічно оглядалися, шукаючи власниці того дзвінкого жіночого голосу, усі ретельно робили вигляд, що шукають винувату, а, може, дехто й справді шукав її... Так минуло кілька нашорошених хвилин без жодних наслідків. Тоді червонопикий міліціонер, як представник влади, взяв слово:

— Какой „голод”, — я Вас іспрашиваю! Какой?!? Голода — нет! Есть только куркулі — еті срывщікі колективізації, врагі нашей пролетарской власті! Понятно?

— Понятно! Понятно! Аякже! — жваво відгукнулося кілька голосів із натовпу курортників.

— Усе так ясно, як... на долоні! — пізніше інших відгукнувся старечий теноровий голос, і... бриніла в тім голосі прозора нотка гіркого, як полин, сарказму...

Дехто оглянувся, дехто кашлянув собі в кулак, але... міліціонер, на щастя, був із породи грубошкірих, що нездібні аналізувати інтонацій. До того ж у натовпі короткі

вигуки хаотично змінювалися досить таки довгими тирадами, і увага пильного вартового внутрішньої безпеки Миргорода мимоволі розпорозувалась. Не бракувало ж бо в барвистому натовпі підлабузників, що наввипередки погоджувалися з твердженням, ніби жодного голоду нема, а є лише клятві куркулі та підкуркульники, які не бажають працювати в колгоспах. Не бракувало й тих, що висловлювали своє глибоке пролетарське обурення на адресу тої контр-революціонерки чи, може, божевільної, що могла те зовсім недоречне слово вимовити... Так минуло кілька хвилин, і... ярмаркове життя потекло собі далі, як той бурхливий потічок у горах, який, несподівано зустрівши на своїм шляху випадкову перешкоду і гнівно заціпенівшись, відкинув її силою своєї течії набік і переможно погнав свої нестримні, сполохані хвилі вперед...

Метушливо пересуваючись туди й сюди, заклопотано пливають собі далі барвисті потоки гомінких курортників у стислих берегах, утворених дивними муміями коридорів... Усе „якнайкраще” на Миргородському ярмарку, як і „на одній шостій кулі земної, що переможно буде соціалізм в одній, ізольованій від інших, країні”... Усе... „в порядку”... Селяни з усієї Миргородщини продають. Курортники з усіх усюд СРСР купують. А представники пролетарської влади ретельно стежать за тим, щоб, бува, не сталося тут якого злодійства, шахрайства або контрреволюції...

До міліціонера, який, виголосивши промову на тему „голода нет”, знову зайняв свою попередню позицію опостерігача, наближається чоловіча невизначеного віку, сірої, непомітної зовнішності: він шепоче щось у доброзичливо підставлене йому міліціонерове вухо...

Не минуло й хвилини, як шептун пішов собі живим коридором кудись до йому відомої мети, а міліціонер — у кількох кроках за ним слідом...

Ось розвідувальний ніс шептуна щось цікаве занюхав, бо... спинившись раптом, як той мисливський пес у хащах лісу, він підпустив охоронця безпеки до себе й показав йому очима на високу, худорляву жіночу постать у чорній, не-

наче б то траурній сукні зі жмутом туго-заплетених кіс на потилиці.

— Гражданка! Следуйте за мной!

— Як?!? Чому?!? — жінка різко спиняється, обертаючи до міліціонера виснажене інтелігентне обличчя.

— Ідьом в район!*)

— Я не розумію, в чому справа...

— Нічево! Нічево! В районі узнаєте... какой голод... Ідьом! — і міліціонер підштовхнув жінку вперед.

Прийишк і знову спинився на хвилинку барвистий потік гомінких, метушливих курортників... Мовчки переглянулися селяни, що були свідками тої сценки... Мовчки й похмуро супроводжували селянські очі чорну худорляву жіночу постать зі жмутом туго-заплетених кіс на потилиці...

III.

ХЛІБИНА

А дідова плахта й справді чудова! Яка гра кольорів! Яка гама відтінків! Від білого й золотого до жовто-гарячого й червоного, мов свіжа, незасохла ще кров, а від цього останнього — до синього, брунатного й чорного, як той родючий чернозем після зливи! І як винахідливо побудовано її вибагливий малюнок на тлі продовгастої шахівниці! Та плахта, як магнет, притягає-приваблює захоплені погляди курортниць, кокетливо граючи на сонці всім багатством мінливих, по-мистецькому підібраних барв. Кращої плахти, їйжебогу, на всьому ярмарку нема!

Повісивши ту плахту собі через плече та ще й розпростерши її декоративно на грудях (мовляв, любуйтеся, люди!), дід Михайло напружено вдивлявся з-під навислих волохатих брів у барвисте скупчення метушливих курортників, і його глибоко заховані карі очі раз-у-раз спалахували іскрами... Були то іскри гніву, образи, чи, може, глибоко захованого крику душі й прагнення щось зрозуміти, збаг-

*) Специфічний вираз советського міліціонера, що забирав жертву до районної міліції.

нути? Хто зна... У всякім разі, знеможено обіпершись рукою на ціпок, дід Михайло стояв мовчазний, похмурий і незграбний, як той старий, колись добрячий лантух, якого, не знати з яких причин, заповнено тепер не пшеницею, а... водою... Золоті зерна пшениці він умів дуже справно носити, а воду... Ой, яке ж бо тяжке в нього тіло, Боже мій! Як трудно стояти!

Минали довгі ярмаркові години... Десятки курортниць прицінювалися до плахти-красуні, але дід Михайло, раз призначивши ціну, був твердий і незламний, як криця... І в той же час, ледве витримуючи тягар власного тіла, він палко мріяв про... хлібину... Про велику, добре випечену, з підсмаженою шкуринкою, що так ніжно хрумтить під зубами... Гм... Таку шкуринку до нестями приємно жувати, розчавлюючи її здоровими ще зубами й видавлюючи з неї смачний, поживний сік! Дідові щелепи мимоволі роблять рух жування, а рот миттю заповнюється слиною, яку він, ніславши від три чорти, сердито спльовує набік. А хлібина уявна тим часом танцює-кокетує, як та чарівниця, обертаючись перед жадібними очима закоханого діда то тим, то іншим боком: ось, глянь, мовляв, яка я добряча! Забувши про все на світі, дід дивиться-вдивляється і, нарешті, усвідомлює собі, що хлібина ця дуже подібна саме до тих численних сестер своїх, які випікала колись його дружина Олександра, і які були без порівняння смачніші й кращі за ті хлібини, що протягом десятків років тисячами випікала Миргородська пекарня зі змеленого з його пшениченьки борошенця... Ніхто в цілому світі не вмів пекти хліба так, як пекла його Олександра!.. Та сама вродлива й роботяща Олександра, з якою він колись одружився проти волі своїх батьків, — та сама, що подарувала йому п'ять синів-орлів, — його мрію, надію й майбутнє... І спустилася нижче посипана снігом дідова голова, бо згадалися йому ті сини-орли... Один замучений в ЧК ще на початках революції, другий — засланий на Соловки, мабуть, уже й неживий досі, третій — колгоспник, що помер недавно з голоду разом із невісткою, — тою самою, що, бувало, так гарно співала довгими зимовими вечорами за прядкою, а два інших іще

й досі живуть, служать на советських посадах... Але... хіба ж може він із тавром „розкуркуленого ворога колективізації”, опухлий і в отакому ось вигляді (при цьому дід Михайло з повільністю глибокого філософа оглянув спочатку свої босі набряклі ноги, а потім і... до лахміття зношених одяг) постукати до дверей синів своїх?!? Хіба ж він не розуміє, що сама поява його накличе лихо непоправне ще й на їх молоді голови?!? Ні, ні, цього він не дозволить собі зробити! Ні він, ні його Олександра!

Переминаючись з однієї набряклої ноги на другу і раз-у-раз ковтаючи голодну слину, дід Михайло знову, — ще палкіше мріє про хлібину, а водночас і про те, як він понесе її до Олександри, — згадуючи при цьому як ніс до неї торбиночку з борошнем, одержаним у Полтавському „Торгсіні”*) за золотого хрестика на минулому тижні... Він присягає, що не їстиме сам! Хіба що, може, по дорозі додому відломить малесенький шматочок, щоб підкріпитися, щоб... не впасти...

— Гей, діду! Чи не оглухли Ви, бува? Я вже тричі питаю, що та плахта хоче? — чує він зиснацька свіжий жіночий голос над самим вухом і, змахнувши з себе рожевий порошок мрії, відповідає хрипким, тихим, пеначе б то зовсім чужим голо- сом:

— Хлібину!

— Як?!? Цілу хлібину? Це ж дорого!

Кучерява громадяночка років тридцяти ретельно оглядає плахту проти сонця, чи нема, бува, денебудь дірочки. Її ніжні, випещені ручки досить таки енергійно напинають кольорову тканину, її великі блакитно-сірі очі пильно вдивляються в мальовничі, проти сонця прозорі квадрати плахти-шахівниці, а ясно-сіра легесенька, як дим, сукня, що хмаркою оточує її струнку постать, ледь-ледь погойдується під пестливим подихом ласкавого вітерця...

*) “Торгсін” по-російському значить “торговля с іностранцями”; у крамницях “Торгсін” під час голоду можна було цілком вільно купувати якнайкращі харчі, але... виключно за золото та за чужоземну валюту. Детальніше про “Торгсін” див. у моїй повісті “Селянська санаторія” на сторінках 4-12.

— Гм... А скільки років цій плахті, — не знаєте?

— Як то не знаю? — ображено відгукується дід: — Знаю! Цій плахті сто років... А мо й більше, бо, правду Вам сказавши, це ще з приданого моєї баби! Он що!

— Гм... Плахта часів Гоголя! — сама до себе шепоче громадяночка, а очима аж їсть тую плахту-красуню, той малюнок майстерний, ті барви густі, соковиті й мінливі, як райдуга.

— Ну, а скільки ж дешевше буде? — питає вона, заглядаючи дідові в очі.

На якусь коротеньку мить очі цих двох людей зустрілися, щоб... похапцем урвавши контакт, не зустрічатися більше ніколи. Не ховаючи огиди, громадяночка з гримасою відводить свої блакитно-сірі очі геть від дідового неестетичного обличчя: занурює їх знову в соковитий малюнок плахти-красуні...

Дешевше... не буде! — пошенки озивається дід.

І йому непереможно хочеться негайно ж таки заховати цей скарб рідніший назад — у торбу, бо... ця кучерява не має жодного права й подивитися на нього, а не те, щоб... забрати! Чи то пак — „купити” за... хлібину! За одну хлібину! О, Боже Єдиний! Ти бачиш усе! І в цю ж таки мить перед його внутрішнім зором, як на блискавично-швидкім кіно-екрані, промайнули уривчасті спогади... Ось він везе хуру пшениці до Миргорода, дбайливо обганяючи пужалном оводів зі спин своїх круторогих... А ось... року Божого 1930-го виводять його волів і корову з телятком до... колгоспу: голосить-плаче Олександра, ревуть воли, відчуваючи щось незвичайне, а він — Самодин стоїть посеред двору, слухає, дивиться і... мовчить, неначе довбнею приголомшений... Ось року 1932 представники влади по всіх дворах і хатах забирають увесь хліб та й те, що до хліба... Одноосібникам кажуть: „Хочеш їсти — іди в колгосп!”, а колгоспникам: „Тобі колгосп їсти дасть!” Витрусивши все в Хоми Лугівського, сусіда-незаможника, якого советська влада землею наділила й сама ж ту землю до колгоспу забрала, — постукали й до нього — Самодина. Шукали хліб і горо-

дну скрізь: і в клуні, і в стаїні, і в курнику, і на горинці, а в хаті геть чисто всю долівку перекопали... Забрали тоді все до зернини, не залишивши ні на посів, ні навіть на діточок дрібненьких його сина Івана, який ще в 1930 році разом із жінкою до колгоспу вступив... І це сприйняв Самодин мовчазно: лише здавалося йому тоді, ніби саме небо — хмарне та грізне — впало зненацька йому на голову... Незабаром помер з голоду син Іван, а слідом за ним і невістка, залишивши дідові й бабі дві внучки дрібненьких на спогад... на муку...

Над низько похиленою головою діда Михайла хаотично кружляли уривчасті спогади, один одного наздоганяючи, один одного випереджаючи, неначе те мертве, одірване вже від дерева листя, яким грає свавільний вітер пізньої осені, — той вітер, що приносить сніг...

І як це сталося, що він — Самодин дожив до літа 1933 року, — він і сам дивується... Ось продає він на ярмарку плахту, якій понад сто років, а десь у сініх чужої хати скиглять дві внучки з несприродно-великими оченятами на воскових, виснажених личках, і стара Олександра неспроможна їх заспокоїти: нічим! Усі троє чекають не дочекаються й на дорогу вибігають-виглядають, чи не йде вже, бува, дід з ярмарку з... хлібом у торбі глибокій...

А тим часом... після деякого роздумування кучерява громадяночка врочисто виймає з кошичка... хлібину... І яку ж хлібину, Боже мій! Як дві краплі води подібну до тієї, про яку він щойно так палко, так солодко мріяв! Шкуринка на тій хлібині підсмажена в самий раз; вона рожево-брунатна, і... неслухняні щелепи вже роблять рух жування, а від одного уявлення, як покійрно, як ніжно хрумтітиме та шкуринка на його ще кріпких і здорових зубах, дідові враз стає млісно... Сісти! Ні, не сісти, а лягти ось тут зараз же на ярмарку, бо... туманіє мозок, перед очима — червоні дуги на тлі чорного густого дощу, а в роті знову повно тієї бридкої слини, якої він уже й сплюнути не в силі...

Так минає хвилинка... Одна-однісінька! Але вона справді дорівнює вічності... І... що це? Захланний, тваринний рух рукою з боку діда Михайла, і... добре випечена хлібина,

опинившись в цупкім шолоні набряклих мозолястих рук, похалцем ховається на дні глибокої торби, а плахта-красуня тікає водночас до модного кошичка кучерявої громадяночки... Сталося!

Неба прозора блакить і сонце яскраве й пестливе, як мати! З невблаганною суворістю невідкутного судді воно показує всіх і все, як на історичному кінофільмі, підкреслюючи саме те, що кидається в очі: в першу чергу тих гомінких і метушливих курортниць, що поблискують кривавими пуп'янками вуст, яскравою мальовничістю відверто пошитих сарафанів і здоровою свіжістю загорілих рук і плечей, а поруч із ними — безнадійно-сірето селян у рештках колишнього одягу, що нерухомими, неіриродно-повними муміями творять живі коридори Миргородського ярмарку, виставляючи на показ свої скарби родинні... Хто — рушника з образів, хто — чудом збережену бабину влахту, а хто — по-мистецькому вирізану сорочку, що є спогадом єдиним про вінчання, про містичне блимання свічок у церкві старенькій, про гучне весілля та молодість неповторну... І кожна така річ — це живий спогад, це з кров'ю вирваний шматок живого ще селянського серця!

Миргородський ярмарок живе своїм власним, особливим, історичним життям. Селяни з усієї Миргородщини продають. Курортники, що з'їхалися до Миргороду з усіх усюд СРСР, купують. А представники пролетарської влади ретельно стежать за тим, щоб не сталося тут, бува, якого злодійства, шахрайства або... контр-революції...

IV.

КОЛИСЬ І ТЕПЕР...

Миргород! Та це ж ціла гама безсмертних спогадів, залишених нам у спадщину соковитим пером Гоголя! Та це ж те саме спозадавна мирне місто, яке так любив Микола Васильович, і в якому, як твердив він, „нема ні злодійства, ні

шахрайства"... Наближаючись до Миргорода одного заплаканого осіннього дня, коли на душі було так само сумно, як і довкола, Гоголь раптом відчув, як сильно б'ється його серце...

Миргород! Це „навмисне невеличке при річці Хорол місто", де так несподівано посварилися колись два достойні мужі — цвіт і прикраса суспільства, безпосередні сусіди й найближчі приятелі — Іван Іванович Перерепенко, голова якого нагадувала редьку хвостиком униз, та Іван Никифорович Довгочхун, голова якого нагадувала ту ж таки редьку, — лише хвостиком угору. Це ж те саме з діда-прадіда мирне місто, де справжня сварка була нечуваним явищем, і тому, вибухнувши зненацька, як та блискавка з прозоро-ясного неба, вона протягом цілої низки наступних років хмарою нависала над мирними мешканцями, щодня по-новому дивуючи їх, щодня насичуючи всю їх ментальність незнаними досі контрастами й непримиренними розбіжностями, що виявлялися в конфлікті між отими двома — Довгочхуном і Перерепенком... Але це було колись... давно... З тої пори минуло сторіччя, минула революція 1917-го року та довгих шістнадцять років після неї, і... Миргород, як і вся Україна, змінив своє обличчя... Він став інакшим, **советським**... Чи ж є й **тепер контрасти, непримиренні розбіжності й конфлікти**, які чорною хмарою нависали б над мирними мешканцями Миргорода та й усієї Миргородщини? Краще — не питайте! Про них не пишуть ні в часописах, ні в журналах... І до кого б Ви не звернулися з цим, по суті кажучи, дуже наївним питанням, — кожний, боязко озираючись довкола та уникаючи контакту з Вашими очима, скаже, що... жодних контрастів у советським Миргороді нема й бути не може, що він... щасливий, і що живеться йому якнайкраще... Чи повірите Ви його запевненням, — це вже виключно **Ваша справа**...

Сто років чимало змінили зовнішній вигляд Миргорода... На головній вулиці нема тепер того болота, яке так стоїчно місили люди, коні й свині за часів Гоголя... Тепер тут — брук! Отож, опинившись у 1933 році в Миргороді, не намагайтеся побачити ту єдину, неперевершено-мальовничу

калюжу, яка сто років тому виглядала, як озеро, переможно займаючи весь простір головного майдану... Нема вже й тих симпатичних будиночків, що здалеку, за влучним висловом Гоголя, виглядали, як копички сіна, що, обступивши гуртом ту чудову калюжу довкола, дивувалися красі її... Ще на початку двадцятого сторіччя вода й болото в тій калюжі виявилися цілющими, і тепер на місці її — курорт, що заволодів і центральною частиною цього, „навмисне невеличкого міста”, і панським будинком, і старим парком над берегом Хорол-річки, де залюбки проходжувався колись Микола Васильович. Як гриб після дощу, виріс у парку новий будинок санаторії, де протягом дев'яти місяців у році повно людей, що пливають до Миргорода з усіх усюд ССРСР, озброєні так званими „путівками”*)).

Нема тепер славного „городничого”, — дивака й інваліда, на мундурі якого вісім гудзиків були пришиті так, „як баби садять боби”, і чомусь завжди бракувало дев'ятого... Нема вже й згадки про ті пишні „асамблеї”, на яких небіжчик — „городничий” гостив, бувало, увесь цвіт тогочасного Миргорода українським борщем, індиками та ще безліччю інших неперевршено-смачних страв... Порохом забуття вкрилася слава про виголошені ним суворі накази, які в категоричній формі забороняли свиням і цапам з'являтися на головнім майдані Миргорода... Нема славного „городничого”, як нема й того безрукого солдата, що ретельно служив під його командою! Хай буде земля їм пером!

Тепер про внутрішній спокій Миргорода та й усієї Миргородщини дбають дві районні установи: Райуправа НКВД та її вірна служниця Райміліція... Обидві мають численний штат добре відгодованих і добре озброєних співробітників у бездоганно-припасованих уніформах, на яких усі гудзики завжди на своєму місці. Начальники цих райустанов не мають звички гостити мешканців Миргорода українським борщем або індиками, але зате цікавляться всіми й усім без винятку, не обминаючи й свиней та цапів: тепер бо

*) „Путівка” — документ, що дає право перебування на советській курорті, який коштує дуже дорого; але близькі до влади люди, як правило, одержували „путівки” безплатно.

кожна свиня — державна! Ну, а вже щодо внутрішньої безпеки, то про неї згадані райустанови дбають якнайвильніше й саме так, як велить „великий Сталін”... Між іншим, це ж саме вони подбали про те, щоб усім кандидатам на той світ у рештках селянського одягу вхід на територію свинюни був заборонений... де що суворіше, ніж свиням та цапам часів Гоголя на головний майдан Миргорода.

О, не той тепер Миргород! Інакший! Советський!

Давно зрівнялася з землею могила славного миргородського судді Дем'яна Дем'новича, що судив завжди з доброю міною, в засмалцьованому халаті, тримаючи чашку чаю в руці та невтомно нюхаючи „табаку” з верхньої губи, що вірно служила йому табакеркою... Його функцію виконує тепер „Нарсуд”, з якого навіть і найспритливіша свиня жодної скарги не викраде! О, ні! Тепер бо скарги й найдошкульніші заяви (брата — на брата, жінки — на чоловіка, дитини — на батьків своїх) у великій моді й пошани, а затаємничена недоторканість їх охороняється як найсуворіше...

Нема вже на Миргородщині млинів приватних, які невтомно перемелювали те зерно золотаве, що бурхливим потоком невпинно текло з усіх комор селянських, у тому числі й з комори Гоголем увіковічного Солопія Черевика... Нема й того власника млина Островського, до якого щороку волив свою пшениченьку подібний до лантуха з пшеницею Михайло Семенович Самодін... Тепер усі млини державні! Тепер кожен колосок, кожна зернина — державні! Стерто з обличчя Миргородщини всю мережу приватних підприємств і крамниць, що незле постачали харчами та крамом усіх, у тому числі й незабутніх героїв Гоголя й оспівану ним пишну „асамблею городничого”. Приватні власники одержали „відрядження до штабу Духоніна”*) або безплатні „путьовки” на північні „курорти” НКВД, а промисловість і торгівля перейшли в руки советської держави! І Боже ж мій милий! Чого тільки нема тепер у тих крамни-

*) „Відрядити до штабу Духоніна” — значить розстріляти... Це ходячий вираз доби масових розстрілів так званих „контр-революціонерів” за мурами ЧК.

цях державних! Чого тільки немає! Списки, чого там немає, забрали б надто багато часу, паперу й чорнила, а тому, — цур їм! Зате є в тих крамницях горілка, оцет, кава-сурогат і сіль... Мабуть, „переможному пролетаріатові” цього досить, бо... ніхто навіть і натяком не висловлює незадоволення.

Давно спорохнявіли кістки невмирущих Панаса Івановича та Пульхерії Іванівни, — тих „поміщиків старосвітських”, у яких частенько гостював і відпочивав душею Микола Васильович... Нема ні родичів, ні спадкоємців! А в їх затишній садибі тепер колгоспний двір... Не вірите? Подітьте, подивіться й переконаєтеся на власні очі...

Тепер на Миргородщині нема жодних дідичів... Якщо вони не виїхали за кордон, як от, скажемо, останній голова Миргородської земської управи — Панас Михайлович Вульфферт, то... пономандрували до... „штабу Духоніна”... Їх проголошено паразитами ще в жовтні 1917 року за те, що обробляли землю не власними, а чужими руками, і тоді ж таки кишено пожежне гасло „Уся земля — селянам!” Але... недовго тривало те щастя селянське, бо не минуло й дванадцяти років, як з'явилося нове гасло колективізації, що забиравало від селянина не лише те, що „подарувала” йому революція, — але також і те, що належало йому з діда-прадіда, і що він вважав своєю священною власністю... І тепер, коли відбувається історичний двобій між українським селянством і директивою Кремля, ніхто вже й не згадує про те, що селяни ту землю споконвіку власним потом поливали і що, сп'янілі від захоплення тим гаслом полум'яним (Уся земля селянам!), вони чималою мірою допомогли большевикам захопити владу в Україні. Те все забуто... Тепер селянство розцінюється виключно, як „дрібно-буржуазна стихія”, як могутній потенціал спротиву кинуту із кремлівських башт директивам... Тепер іде двобій кривавий і... нерівний... Для забезпечення перемоги над могутньою стихією селянського спротиву з уст „геніального вождя, учителя й друга всіх трудящих” злітає нове обманне гасло у вигляді чотирьох, приправле-

них енергійним окличником слів: „Знищити куркулів, як класу!”

Запобігливо підхоплюють це гасло компартія та уряд УРСР; з подивугідною ретельністю стаханівськими темпами „обгрунтовують” його непереврені майстри духового льокайства — письменники та журналісти советської України... Галасує слухняна преса; вигукують, захлинаючись, гучномовці; палко промовляють, б'ючи себе в груди, численні агітатори-активісти, — ці жалюгідні льокаї від мітингового красномовства... І тут, і там, — скрізь і всюди Ви бачите криваві плякати, що закликають „знищити куркулів, як класу”... А фактично під прикриттям цього гасла на Ваших же очах розгортається історична трагедія масового винищення селянства України...

То колись селянин продавав на ярмарку борошно, пшеницю, худобу, птицю, смушки й прядиво, — коли хотів і... скільки хотів... Тепер — восени 1932 року советські „купці” в супроводі міліції, обійшовши всі хати селянські по всій Миргородщині (й Україні), відразу ж таки „закупили” все до останньої зернини включно...

То колись кожна селянка мала цілу скриню одсжі, а вийшовши на ярмарок, красувалася багатою плахтою, і кольоровим очіпком, і оксамитовою корсеткою, і вирізуваною сорочкою, і намистом барвистим... Сьогодні вона боса, обідрана й олухла, — нерухомою мумією сидить на ярмарку, тримаючи на колінах рушника, якщо її плахта вже продана...

То колись за царсько кріпаччини бідний Чічков мусів їздити від Плюшкіна до Коробочки, від Манілова до Собакевича, торгуючись і терпеливо скуповуючи мертві селянські душі не величкими кількостями... Тепер Чічков в советській Україні за один лише рік міг би мати понад сім мільйонів мертвих душ тих селян, що впали жертвами запровадження нової советської кріпаччини способом штучного голоду...

То колись до 1861 року, — поряд із кріпацькими існували й вільні козачі села, населення яких ніколи не було закріпачене, а тепер усіх селян, без винятку, — зроблено крі-

паками. То колись кріпак два-три дні на тиждень мав право працювати на себе, а тепер усі трудодні советського кріпака належать невблаганному колгоспові... То колись — після скасування кріпаччини селянин шість днів у тижні працював на себе; тепер він частенько й сім днів у тижні віддає новому панові, який, забравши в нього землю, реманент і худобу, не дає хліба й дитині...

То колись урочисто бриніли в неділю дзвони церковні, і мальовничим потоком плів до церкви народ... Тепер уперто мовчать дзвони по всій Україні; не чути їх ні в Києві, ні в Полтаві, ні в Миргороді... Ось тільки в санаторійній зоні Ідальня скликає курортників на сніданок, обід і вечерю дуже подібним до церковного дзвоном... Чи не з церкви, бува, його знято?

То колись у театрі, у потязі й на вулиці люди лаяли деспотичні порядки, царя, царицю й міністрів невдалих, а вилаявши всіх як слід, щасливо поверталися з театру додому і без перешкод продовжували свою подорож потягом або пішки... Тепер усі наввипередки вихваляють порядки советські, усі „надхвиєнно” співають осанну „великому Сталінові”, і, не зважаючи навіть і на такі засоби самозахисту, мільйонами „лікуються на курортах” Півночі та Далекого Сходу... О, ті далекі „курорти” НКВД існують недаремне! І недаремне утримуються численні кадри добре відгодованих і добре озброєних співробітників НКВД та міліції! Недаремне там, де зібралося докупити „трое”... один (якщо не два) є неодмінно шлигуном, і зміст розмови тих „трьох” ще сьогодні буде відомий в НКВД... Ще сьогодні! Тому кожний боязко оглядається довкола... кожний здригається, почувши зненацька стукіт у свої двері...

Очолений червоним Кремлем СРСР — це країна незнаної ще в історії людства мовчазної слухняності й неперевершеного льокайства... Це досить таки фантастична країна, що нагадує величезних розмірів казкову божевільню, де всі „пацієнти” завжди перебувають під гіпнозою страху. Що сказано „великим учителем і другом трудящих” у Кремлі, — те виконано, а частенько й перевиконано скрізь, — навіть і в найглибших закутинах кожної

з „братніх” республік, що „добровільно” об’єдналися в СРСР. Сказано — зроблено! За виконанням директив червоного Кремля зупинки не сміє бути ні в цілому по СРСР, ні зокрема по УРСР, ні на Гоголем увіковіченій Миргородщині. Тепер бо не те, що колись...

І хоч це „колись” сторіччями гнобило нас невпинним тиском білої Москви, але тиск той блідне перед кривавими методами масового винищування нашого народу в добу підсоветського, червоного „тепер”...

Не відразу й не так легко здобута мовчазна слухняність мас... В історію нашої боротьби з червоним московським окупантом славно Гоголівська Миргородщина вписала свою власну героїчну сторінку. У 1919 році група українців-героїв на чолі з Дубчаком перестріляла в Миргороді — в будинку Ксьондза*) весь склад Ч.К. (8 осіб), керованої відомими на всю округу братами-садистами Литвинами. Дубчак і шість його товаришів були інтелегентними хлопцями родом із Миргородщини, і після цієї блискавично-швидко виконаної операції їм пощастило залишити межі Полтавщини. Повстання Дубчака — багата тема, що чекає на окреме висвітлення в літературі для увіковічення цього героїчного чину народніх месників. У 1920 році Великі Сорочинці організовано виступили проти сплати продрозкладки, давши таким чином приклад сміливого спротиву окупантові ще й іншим селам... Вогнем і кров’ю зламано спротив відважних, Гоголем оспіваних Сорочинців: більшість родин заплатила за нього життям своїх найдорожчих, а карні советські загони довго лютували в селі, спаливши на прощання ще й чималу кількість дворів.

У крові потонули й окремі бунтарські виступи голодних селян на Миргородщині, що стихійно вибухали то тут, то там у 1932-33 рр., як от, наприклад, розгром хлібних комор на станціях Гоголеве та Сагайдак, а також і так звані „бабські бунти”. І... чи ж треба казати, що про такі цікаві події советські часописи ніколи не пишуть? Отже, краще не питаєте, чи є тепер контрасти, чи є непримиренні роз-

*) Ксьондз — прізвище колишнього власника будинку.

біжності й конфлікти, що чорною хмарою нависали б над Миргородом та й усією Миргородщиною! Краще спостерігайте уважно за всім **самі!** І Ви побачите, що не той тепер Миргород! Не та й Миргородщина! Лише річка Хорол усе та ж така сама! Тече собі срібляста, грайливо-гомінка й упевнена у вічно-свіжій красі своїй... Тече байдужа до всіх і всяких видовищ, ніжною бандурою невтомно наспівуючи щось про бувальщину, про те оповите серпанком романтики „колись”, яке завжди хвилювало й хвилюватиме так довго, як довго співатиме „хлюп-хлюп” ця річка Хорол, як довго шепотітимуть їй у супровід ці верби журливі, що чуйними вартовими поставали собі обабіч по берегах її ще до народження Гоголя... Поставали, щоб мовчки спостерігати все, зв'язуючи в єдиний, безперервний ланцюг реальне „тепер” із романтичним „колись”...

V.

ДВІ ДАМИ Й СЕЛЯНКА

Похитуючи в міру повними стегнами, кучерява громадяночка в сірій і легкій, як дим, сукні без поспіху попрямувала собі через Гоголівську вулицю на територію курорту, а за десять хвилин була вже в своєму помешканні... Яке ж бо це миле й затишне кубсечко! Гарні меблі, дзеркальна шафа, картини, люстра, пишні ліжка, елегантний туалетовий столик і... всюди зразкова чистота! Але... не в меблях річ, і не вони надавали цьому помешканню заспокоїливо-привабливого вигляду! Ні, ні! Зовсім не меблі, а... ручної роботи оздоба тих меблів, тих чисто-вимитих вікон, тих дверей, столів і столиків... Стильна оздоба! Майстерно й зі смаком шідібрана! Вишивані рушники над портретами та картинами, плахти й килими на стінах, доріжки на чистій, як скло, підлозі, винахідливо скомбіновані гардини з „вирізуваних” рукавів селянських сорочок, скатерки, серветки, й пошивки, — усе це було вишите, мережане, галтоване або вирізуване в українськiм, сорочинськo-

миргородським стилі, усе було скомбіноване з таким смаком, якому позаздрила й Гоголівська всебічно-приємна дама... Справді затишше кубельце, що заспокоює, шарпує й заколисує, як та колиска дитину!

— Ганно! — звернулася господиня помещкання до своєї наймички з Хомутця: — А йди сюди! Чи бачиш ти цю плахту?

Один звинний рух рукою в повітрі, і... плахта-красуня розпростерлася перед зачарованими очима Ганни на всю свою широчінь.

— Ревеко Миронівно! Ну, їйжебогу, такої плахти я, скільки живу, не бачила! — і Ганна побожно помацала крайчик плахти-красуні: — Тільки...

— Що „тільки“?

— Тільки де Ви її причепите? Уже ж і місця нібито нема!

— О, для такої плахти місце знайдеться! Їй же ціни нема! Це раритет! Чи знаєш ти, Ганно Бабій з Хомутця, що то таке „ра-ри-тет“? — тут Ревека Миронівна глибоко задумалась, і на чолі її білим рівчачками набігли зморшки: — Гм... А може почекаати, поки Арончик з їдальні курорту прийде, та з ним порадитись? Може, він захоче мати цю плахту в себе над ліжком? Як думаєш?

— Та... хто зна! Арон Абрамович мають же он який килим пухнастий над ліжком, — отой, що Ви (пам'ятаєте?) ще в січні за хлібні недоїдки виміняли...

— Отой килим? Та він, зрештою, не такий уже й гарний... Але що пухнастий, — то це ти вірно кажеш! Гм... Знаєш ти що, Ганно? Справа вирішена! Килим піде нам під ноги між ліжками, — розумієш? А плахта часів Гоголя — на його місце! Второпала? Неси швидше молоток і цвяшки, зараз відбудеться зміна декорації... Раз-два! Швидко!

Сказано-зроблено. Висока, худорлява й незграбна Ганна з жовтим обличчям і залيزаним волоссям, слухняно виконавши наказ, знову почовгала собі до кухні. Її діло маленьке: слухатись і знати своє місце. А чейже кожний знає, що місце наймички — в кухні.

Сіла собі на ослоні й потонула в думках, підперши щоку

долоною. Ціла низка запитань хмарою оточила цей незораний наукою мозок. Скільки хвилин минуло — хто його зна... Раптом енергійне „стук-стук” у зовнішні двері вирвало Ганну з полону тої хмари. Хто ж бо це? Рвучко підвівшись з ослону, підтюпцем побігла відчиняти...

Перед нею стояла дама...

Де, у кого з мистців позичити мені хисту й барв, щоб намальований моїми скромними зусиллями портрет справді дорівнював оригіналові? Де взяти перо соковите?

Перед Ганною стояла неперевершено-пишна дама років... та років, мабуть, сорока з гаком. Висока, міцно-збудована й масивна, вона не мала жоднісінького натяку на будь-яку талію. Пишне підборіддя без натяків на шию трьома хвилястими устудами дозвільно спливало собі в море пишного бюсту, який, не обмежуючи себе забобонною лінією талії, без перешкод (бурхливим каскадом) спадав у живіт. Синій з великими червоними трояндами сарафан красномовно показував неперевершені пишноти її плечей, рук і верхньої частини грудей, а пишні льокони стриженого майже зовсім білого волосся належним чином увінчували цей твір природи, ще більше підкреслюючи загальне враження масивності, дебелисти й пишноти. О, це була одна з тих дам, які кожному в око впадають. Не зауважити її в театрі, в трамваї або навіть і в дуже численнім товаристві — річ неможлива! Але... Боже мій! Яка неприпустима з мого боку недбалість! Який фатальний недогляд! Я зовсім забула сказати про те, що в дами було... обличчя... А тим часом воно було... Пишне, кругле, повновиде й рум'яне за рахунок „Те-Же”*), обличчя дами задиркувато визирало назовні з-під копиці штучних льоконів, що закривали їй скроні, вуха, чоло й навіть намальовані шнуручком „чорні” брови... Те обличчя мало малесенькі водянисто-ніякі очі, носик сливкою і хтиві м'ясисті уста, намазані гарячою, як огонь, фарбою...

— Ревека Міронавна дома? — дзвінко спитала дама, усміхаючись і показуючи чималу кількість золота в роті.

*) Т. Ж. — дві літери, якими йменувала себе советська державна фірма косметичних виробів. Повністю — Трест “Жир-кость”.

— Дома! Щойно з ярмарку прийшли, — і Ганна флегматично провела гостю, куди слід.

— Душка! Галубушка Ви мая!*) — дзвінко вигукувала пишна дама кількома хвилинами пізніше, м'яко погойдуючись усім своїм тілом у заспокійливих обіймах зручного крісла-гойдалки. — Уявіть собі, ідучи з ярмарку, я не могла відмовити собі в приємності побалакати з Вами...

— О, Ви зробили мені справді велику приємність! — мило усміхаючись, відповіла їй Ревека Миронівна: — Відпочиньте трошки, дорогенька Маріє Іванівно! При Вашій комплекції екскурсія на ярмарок — діло нелегке! Може, хочете „Миррадом“**) відсвіжитись?

— Ах, що там „Миррад“! Чи відомо Вам, галубушка Ви мая, що я сьогодні придбала на ярмарку... весільну сорочку?!? Мрія! Казка! Поема! Віддай за неї все і то мало буде! — і, не даючи Ревеці Миронівні й слова вставити, слітнула гостя миттю виїняла з кошичка, мабуть, не більше разу вдягану селянську жіночу сорочку тоненького білого полотна з дивним — не білим, а блакитним вирізуванням на рукавах і комірці.

— Як думаєте, чи вийде з неї сукня для мене? Не мало буде?

— Гм... А ну, дорогесенька Маріє Іванівно, станьте струнко, я примірю... Отак! Тепер оберніться спиною! Гм... Спинка у Вас — нівроку! Як би Вам сказати? Ви з рукавами хочете?

— Так! Неодмінно з рукавами!

— Ну, то не вийде! — безжалісно відрубала Ревека Миронівна! — Ніяк не вийде! Але... х т о тепер сукню в українськiм стилі з рукавами носить? Поперше, це — застаріло, моя дорогенька, і зовсім немодерно! А подруге: навіщо Вам ховати від людського ока такі гарні повні руки? Навіщо? — я Вас питаю...

Марія Іванівна розгублено блимала своїми малесеньки-

*) Уся нижченаведена розмова двох дам, розуміється, відбувалася „ла-рускі“ з обох сторін, з тою лише відміною, що Ревека Миронівна говорила доброю літературною мовою, а її пишна гостя — московським „акаючим“ діалектом.

**) Миргородська радіоактивна цілюща вода.

ми водянисто-п'якими очима, дивлячись приятельці в рот.

— А... яка ж тепер мода на українські сукні? Я думала, що з рукавами...

— Ні! Це абсолютно-застаріло! Тепер із селянських сорочок шиють ось як!.. — обидва розпороті вирізувані рукави викладаються на грудях так, що ними ледь-ледь закривається й верхню частину рук. Хоч, правда, Ващі пишні руки шкода ховати, але... для різноманітності може бути й так. Для літа це — модно, просто, оригінально і... стильно...

Вислухавши цей категоричний вирок стоячки, гостя знову грузно повалилась у крісло-гойдалку і почала оглядати придбану сорочку з усіх боків, роздумуючи вголос, що з неї зробити: чи пошити собі модерну українську сукню без рукавів, а чи, може, комусь продати. Проблема захопила жінок, і на якийсь час вони обидві потонули в морі різних комбінацій на цю виключно-цікаву для жіночої ментальності тему. Першою виплила з того моря Ревека Миронівна.

— А... якщо не таємниця, у кого Ви цю сорочку купили, дорогенька Маріє Іванівно? Чи, бува, не в той молодій селянці, що сиділа, витягнувши свої жахливі ноги рівнобіжно зі стіною Церобкоопу?

— Так! У неї! А... хіба що?

— Нічого! Абсолютно нічого! Я просто між іншим спитала.

Річ у тім, що Ревека Миронівна — неперевершений майстер вимінювати на хліб найкоштовніші речі — сама зауважила цю сорочку й мала на увазі придбати її для себе, але... дідова плахта перешкодила. Коли вона, придбавши плахту, побігла, нарешті, шукати ту селянку з майстерно вирізуваною сорочкою на колінах, то... її вже й сліду не було. Виходить, що ту сорочку купила Марія Іванівна — її приятелька з Москви, що вже закінчувала курс лікування на Миргородському курорті... Гм... Так ось хто висмикнув у неї коштовну річ з-під самих пальчиків! Але... недаремне Бог обдарував Ревеку Миронівну якостями, що були властиві Гоголівській „всебічно-приємній дамі"! Недаремне ж вона вишлекала в собі виключно-

милу манеру поводження з людьми, недаремне навчилася керувати своїми настроями, виразом обличчя й навіть очей! Недаремне ж бо розвитком, освітою і вихованням вона була без порівняння вища за цю масивну московку в червоно-синім сарафані, пошитім без жодного натяку на смак! Недаремне вона сьогодні в цій легкій, як сіра хмарка сукні, в цих синіх „сандалетах” ч. 36 так вигідно контрастувала поруч із масивною Марією Іванівною... Натурально-кучерява, але підкреслено скромно зачесана голівка, інтелігентне, злегка напудроване обличчя, що свідчило про вмиле, майже непомітне вживання косметики, маленькі з довгими пальчиками ручки, що ніколи не мали жодного контакту з чорною роботою, і ледве-вловима грація молодої киці в кожному русі, — усе це в сумі своїй робило таке миле враження, що навіть і носик не зовсім римської форми не міг зіпсувати його... О, Ревека Миронівна недаремне мала закінчену вищу освіту, знала кілька мов, дуже мило грала на роялі й орієнтувалася у літературі! Недаремне вона сама писала вірші й декламувала Маяковського, Сергея Єсеніна й Дем'яна Бедного, мрійно піднісши свої великі блакитно-сірі очі вгору і схиливши набік голівку! Недаремне в солодких і милих словах її частогусто була прихована ох яка ж влучна й дотепна шпилька! І недаремне в букеті Миргородських дам вона заслужила собі назву всебічно приємної дами, у той час, як її масивна гостя-московка з фарбами „Те-Же” всіх кольорів на хтивім обличчі самиці лише при найбільшій вибачливості з нашого боку могла б бути названа просто приємною дамою і... ніяк не більше!

— Гм... Дорогесенька Маріє Іванівно, Ваша вага, їй же Богу, прямо-пропорційна моторності! Бо лише завдяки цій своїй рисі Ви спромоглися сьогодні придбати справжню перлину! Тепер повезете собі до Москви ціле придане в українським стилі: я ж знаю, що у Вас уже є і скатерки, і рушники, і сорочки, і плаhti, і...

— Якраз плаhti в мене нема жодної! — тяжко відхнула просто приємна дама: — А знаєте? І в Москві, і в Ленінграді тепер у великій моді все українське. Фабрики масово випускають товар широкого вжитку в українським стилі: чоловічі

вишивані сорочки, жіночі мережані й вишивані сукні, ска-терки, серветки, гардини, тощо. Але... хіба ж я не знаю, що гріш їм ціна в порівнянні з ручною роботою?!? Якби Ви тільки знали, мая галубушка, як я захоплююсь Вашим умін-ням так по-мистецькому прибрати помешкання! У Вас ціла безодня смаку! Признаюсь, у мене в Москві — на Арбаті по-мешкання куди краще... Стелі в мене вищі, вікна більші, кімнати просторіші, ванна, душ, — усі вигоди! А меблі — останній крик моди! Але... що з того, коли нема в мене того милого затишку, що у Вас? Каюсь — нема! Але... я вже схопила секрет! Він полягає в оцій ось оздобі ручної роботи українського стилю. І... тепер я беру собі Вас за зразок і, по правді сказавши, хочу наздогнати...

— А, може, ще й перегнати? — з іскринками в очах спитала всебічно приємна дама: — Лише... наздоганяючи мене, легесенько повертайте на скрутах! Щоб, бува, не...

Тут іскринки в глибинах великих блакитно-сірих очей раптом погасли, і, чемно перепросившись, Ревека Миронівна ластівкою випурхнула до спальні.

— Ганно! Ганно! — почувся її свіжий імперативний го-лосок: — А йди но сюди! Та швидше ж повертайся! Біда мені з тим опудалом із Хомутця!

За хвилину з'явилася Ганна з тонесенькою жіночою ніч-ною сорочкою в лівій руці та голкою з рожевою ниткою в правій.

— Чи ти не спиш там, бува?

— Ні. Я вишиваю.

Цієї заяви було більше, ніж досить, щоб гостя миттю попросила показати їй вишивання.

— Какая прелесть! Мрія! Поема! Казка! То виходить, що Ваша Ганна вишиває для Вас білизну та ще й он як май-стерно! А я й не знала!

— Якби Ганна не вмiла майстерно вишивати, то не ма-ла б щастя бути моєю наймичкою! Вона ввесь свій вільний від роботи час вишиває білизну для мене й для дитини... — Усе це Ревека Миронівна вигукнула зі спальні весело й не-дбало, — між іншим і, без павзи звернувшись до Ганни,

додала сухим, підкреслено-діловим тоном: — Здивуйтеся, ми з тобою вдвох плахту над ліжком прибидали... Прино? Ну, а сміття й решту цвяшків х т о має прибрати? Може, я?!?

Ганна мовчки почовгала до кухні за віником, а просто приємна дама з неймовірною для своєї комплекції легкістю скочила з крісла-гойдалки, яке, залишившись без тягара, заколивалося сполохано, досягаючи найбільших амплітуд.

— Ви дозволите? — солодким, як мед, голосом спитала гостя, стоячи на самім порозі спальні й пропихаючи туди свого носика-сливку.

— Звичайно, звичайно, дорогенька Маріє Іванівно! У мене від Вас нема таємниць... Ганно-о! І де ти знову пропала? Принеси до спальні крісло-гойдалку для Марії Іванівни! Ой, яка ж ти незграбна!

Але просто приємній дамі було не до гойдалки... Охопивши швидким, як блискавка, поглядом добре знайому спальню приятельки, вона спинила свої водянисто-ніякі, на цей раз жадібно розплющені очі на плахті-красуні. Соковитість барв, мистецькість малюнку та вибаглива гра відтінків у ту ж таки мить полонили заздрісне серце пишної гості-московки... Особливою рельєфністю вражали червоні та чорні барви: перші були, як свіжа, незасохла ще кров, другі — як родючий чернозем, щойно поллятий весняною зливою. А ще до того й соняшні зайчики — чиїсь спільники, грайливо пробиваючись крізь мереживо гардин, витанцьовували на шахівниці плахти такого іскристо-буйного гопака, що очі всіх трьох жінок мимоволі прикипіли до плахти, — але... дивилися, думали й відчували всі три по-різному... Сталося так, що озброєна віником Ганна опинилася в центрі — між двома приємними дамами, і саме вона перша прокинулася від гіпнози... З силою відірвавши зачарований погляд своїх невеличких карих оченят від плахти-красуні, вона повільно оглянула спочатку елегантну Ревеку Миронівну від голови до самих п'ят, — так, неначебто бачила її вперше, а потім і надто масивну Марію Іванівну... І були Ганнині очі колючі, як та голка, якою вона щойно вишивала нічну сорочку для своєї господині.

— Мені цікаво, Ганно, як довго ти тут стоятимеш із віником у руках? — спитала всебічно приємна дама.

— Та я... зараз... Ось тільки хай Марія Іванівна мені з дороги вступляться.

— Коли... і де придбали? — хрипко спитала просто приємна дама.

— Тоді... і там, де й Ви ту сорочку вирізувану.

— А... скільки дали?

— Ось іще й тут сміття лишилось! Невже ти не бачиш, Ганно? Сідайте, моя дорогенька Маріє Іванівно! Моя гойдалка завжди до Ваших послуг...

Але гостя чомусь не сіла...

— Скільки дали? — повторила вона знову.

— Невже Вас, моя люба, може цікавити така дрібниця? — спитала Ревека МIRONІВНА, мило усміхаючись і заглядаючи в саму глибину водянистих очей пишної гості-московки: — Триста карбованців, чи... може, скоринку хліба, — яка різниця? Факт той, що плахта — **моя** річ, а вирізувана сорочка — **Ваша**... Не знаю, чи зауважили Ви, що я Вас не питала, скільки і що саме Ви дали за... ту сорочку-перлину...

— Гм... можливо, що Ви маєте рацію...

Запанувала ніякова павза, що тривала значно довше, ніж дозволяла чемність: може, то чийсь тіні заважали розмові приємних дам...

— Ревека Міронавна! Галубушка! Ангел Ви мой! — піднесеним тоном заговорила, нарешті, московка, і голос її тремтів, і щоки її вкрилися густим некупованим рум'янцем: — Продайте мені цю плахту! А собі... іншу купите! Чейже Ви тут у Миргороді постійно мешкаєте, а я за тиждень уже маю повернутись назад до Москви без... плахти! Це ж трагедія! Зрозумійте мене!

— Ну, протягом тижня Ви ще встигнете купити собі плахту... Але чого ж ми стоїмо, моя дорогенька? Сідайте, прошу Вас! Моя гойдалка скучила за Вашим пишним тілом! — і з цими словами гостинна господиня присунула своїй гості крісло-гойдалку, і, коли воно, нарешті, загойдалось

під тягарем Марії Іванівни, Ревека Миронівна й собі сіла на маленькому стільчику поруч.

Старанно зібравши геть усе сміття й цвяшки, Ганна повільно пішла до кухні, — висока, худа, незгарбна і... колюча.

— Галубушка! Ангел Ви мой! Що хочете за плахту?

— А... що дасте? — лукаво примруживши ліве око, спитала всебічно приємна дама, — спитала недбало, немов жартуючи...

— Дам Вам ту перлину — сорочку вирізувану, — вона Вам, їй Богу, в самий раз буде... Ще й сто карбованців додаю, — радісно вигукнула просто приємна дама.

— Ха-ха-ха! — зневажливо розсипала намисто сріблястого сміху всебічно приємна дама: — ха-ха-ха! Ви, як я бачу, жартівниця, моя дорогенька! Цій плахті ціни нема! Це плахта часів Гоголя, і саме тому я хочу бачити її в нашій спальні над ліжком!

— Ча-сів Го-г-о-ля? — перепитала зовсім приголомшена московка, розгублено блимаючи широко-розплющеними, водянисто-ніякими очима.

— Точно! Таку річ не продають! Її зберігають, як реліквію... А Ви пропонуєте мені сорочку і... сто карбованців! Стидайтесь! Чи не за спекулянтку Ви мене, бува, приймаєте?

— Що Ви, що Ви, Ревека Міронавна! Мені добре відома Ваша освіченість, талановитість, інтелігентність... Зрозумійте мене! Я прошу Вас відступити мені цю плахту, як приятельці Вашій, що повезе її до столиці нашого великого СРСР — до Москви-матушки... Розумієте? — тут гостя зацокотала швидко-швидко, захлинаючись і „а-каючи” не лише на всіх ненаголошених „о”, а навіть і на „е” та „и”, що вже було справжнім московським діалектом без жодного дотику мовної культури. Вона говорила щось про впливи свого чоловіка в Курупр’і*) СРСР, про широкі можливості бути для „душечки” Ревески Миронівни корисною або... й шкідливою...

*) Курортне управління.

Назвавши Ревеку Миронівну „душечкою” чи не вдесятий уже раз, вона, нарешті, замовкла, витираючи ретельно рожевою хусточкою літ на чолі під навалюю цілої копиці кучерів: вичерпалась до дна... У спальні хмарою нависла мовчанка... чути було, як з епічним спокоєм і старечею мудрістю при-так-ував на нічнім столику годинник... На білім чолі всебічно приємної дами тим часом рівчачками набігли глибокі зморшки...

— Душечка! Галубушка Ви моя! Ангел! Ащаслівте!

— Не можу! — гострим ножичком відрізала Ревека Миронівна.

— Не... мо-же-те? Як це так? — перепитала Марія Іванівна і підвелася з крісла-гойдалки — рішуча, масивна, й грізна, як та роздратована ведмедиця...

Хто зна, чим саме і як закінчилася б ця суперечка двох милих приятельок: мабуть, таки посварилися б вони за плахту-красуно, як колись Іван Іванович з Іваном Никифоровичем за рушницю; мабуть, таки дійшло б у них до образи, рівнозначної з „гусаком”, якби... звинний розум і такт всебічно приємної дами не врятував становища.

— Ідея! — вигукнула вона весело, обнімаючи свою гостю за пишний стан саме в тім місці, де мала б бути талія: — Ідея! Приходьте, моя дорогесенька, сьогодні до мене ввечері годині... в дев'ятій, і я поведу Вас до одного спекулянта, що масово скуповує ручні вироби в селян і... перепродує їх курортникам... таємно, розуміється... Але в нього є чималий вибір плахт і килимів, і Ви собі карбованців за 300-400 придбаєте таку плахту, яку не соромно буде й до Москви повезти. А як захочете, то поведу Вас і до Хайнацької... Я з нею в гарних стосунках... До речі, вона, як керівник школи українського народного мистецтва, одержала на виставці в Москві медаль і похвальний лист... У неї можете замовити собі блюзку або сукню в українським стилі з Вашого матеріялу, розуміється... Тоді матимете цілком нову й мистецьку річ.

— Що Ви кажете?!? А я ж цього не знала! Ви, мая галубушка, — живий скарб! — з цими словами дама просто

приємна з силою схопила в свої могутні обійми струнку постать всебічно приємної дами, і... вони дзвінко розцілувалися в обидві щоки...

VI.

ТРУДНОЩІ РОСТУ

Чверть години пізніше Ревека Миронівна була вже в кухні. Господиня типу всебічно-приємної дами, як правило, має ніжні ручки, бо ніколи не робить чорної роботи сама, але вона частенько навідується до кухні, частенько і в найглибші кутики зазирає... До того ж буває інколи такий настрій, коли від переповнення душі хочеться хоч із ким-небудь поговорити...

— Знаєш, Ганно, Марія Іванівна казала, що і в Москві і в Ленінграді український стиль у великій моді... А я ж на твоїх очах за якихнебудь півроку все помешкання в українським стилі прибрала, і це мені нічого гісько не коштує... Ні-чо-гі-сь-ко!

— Так, кожна річ — то кусочок хліба! — відповіла Ганна, зиркнувши збоку на свою господиню колючими очима: — Ви не думайте, що як я... „опудало з Хомуця“, то вже й не розумію нічого...

В іншу хвилину Ревека Миронівна, певно, звернула б увагу і на колючі вогники в глибинах Ганниних очей, і на тон, яким вона вимовила останнє речення, але... увагу її раптом прикувало щось інше, і вона, мабуть, і не чула Ганниних слів...

— А це що таке? — спитала різко, ткнувши ніжним пальчиком у глечик, по самі вінця заповнений якоюсь брунатно-тьмавою рідиною...

— Це... — Ганна розгубилась: — Це... я злила до глечика рєнтки недопитого какава... Це... я за два дні стільки назбирала...

— Гм... А цікаво знати, навіщо ти це робиш?

Тон господині не обіцяв нічого доброго, і Ганна мов-

чала, унівавшись очима в підлогу... Лише мускул один — неслухняний! — тремтів у кутику щільно-стулених уст...

— Ти маєш відповідати, коли я питаю!

— Та... самі знаєте... сьогодні ярмарок, то... є тут і наші голодні люди з Хомутця...

— Скільки разів я маю тобі повторювати, що жодного голоду нема?!? І що вештаються по місту й просять хліба лише куркулі та підкуркульники, що не хочуть працювати в колгоспах?!?

— Неправда! — Ганна різко підвелася з ослону, — висока, худа, колюча й грізна, забувши, мабуть, про те, що вона — наймичка, і що діло її маленке — робити й слухатися: — Неправда! Ось хоч би й у нашому селі колгоспники також голодують, бо їм зерна й на посів не досить лишили... У Хомутці геть усі чисто попухли... Хіба ж я не знаю?!? Ось я Вам сьогодні свою сестру-колгоспницю Оришку приведу... Подивитесь, як вона... Нехай вона Вам сама розкаже, коли мені не вірите...

— Твоя Оришка мені абсолютно непотрібна! — гострим ножиком відрізала Ревека Миронівна: — Ось краще піднеси з підлоги мою нічну сорочку, бо ти вже, здається, готова потолочити її ногами... Запам'ятай собі раз і назавжди, що голоду нема... Є тільки труднощі росту...

— Труднощі росту?!? — Ганна вмить переступає тих два кроки, що ще відокремлювали її від господині, і, пронизуючи її обличчя своїми пекучими очима-сверликами, говорить швидко-швидко, захлинаючись: — Так ото від тих труднощів росту в кожному селі тепер так багато мертвих, що їх без труни, без священника... десятками в одну яму, як собак, заколюють?!? Так ото від... росту люди людей їдять?!? Цікаво! А я й не знала досі, від чого воно таке сталося! Тепер, спасибі Вам, знатиму!

Тривала павза, яка дає моральну перевагу Ганні... Блакитно-сірі очі всебічно приємної дами, не витримавши дошкульного контакту з карими очима наймички, метушливо й сполохано тікають геть і... знову спиняються на глечик... На цей раз вони замуруються й поза глечик...

— Отже, Ганно, ти кажеш, що це — какао? А... кому воно призначене?

— Оришці! Після обіду вона має за курортом у куцах чекати, поки я їй те какао винесу...

— Ну, а ця скоринка хліба теж їй? — і всебічно приємна дама показує очима на скоринку, яка й з а глечиком не сховалася від її лийного погляду.

— Так! Йй! А хіба що? Це ж не крадене! Я хочу дати Оришці те, що Ви не допили й не доїли...

— Ось що, Ганно, тепер для мене зовсім ясно, що ти приваблюєш на територію курорту цих жахливих обідранців, а їм же сюди показуватись не вільно...

— Боже мій милий! Хіба ж я цього не знаю?!? Кажу ж Вам, що я в куцах... ген-ген далеко за курортом віддам їй тее какао так, що ніхто й не бачитиме... Ні жодна душа! Я...

— Ганно! — сухо обірвала її Ревека Миронівна, недбалим рухом правої руки виливаючи какао з глечика в помийницю: — Запам'ятай собі! Щоб це було в останній раз, якщо ти маєш бажання в мене служити!

І слідом за какао полетіла в помийницю скоринка...

— Що робите?!? — на весь голос закричала Ганна, але Ревеки Миронівни вже не було в кухні...

Лише пахощі „льоріган коті" в повітрі та жваві кружляння скоринки на поверхні так несподівано сполоханих помийв свідчили про її недавню присутність...

VII.

МИРГОРОД ЛІТНЬОЇ НОЧІ

(1833 — 1933)

„О, якби я був малярем-мистцем, я б чудово намалював усю чарівність ночі... Я б намалював, як спить увесь Миргород; як нерухомо дивляться на нього зорі, яких підраховувати годі; як наявна тиша порушується близьким і далеким гавканням собак; як повз них щосили біжить закоханий

паламар і перелазить через тинь із лицарською безстрашністю; як охоплені світлом місяця білі стіни будинків стають білішими, довкільні дерева темнішими, тінь від дерев падає чорнішою, квіти й принишкла трава стають пахучішими, а цвіркуни — ці невгамовні лицарі ночі — дружно з усіх кутків заводять свої тріскотливі пісні. Я б намалювала, як в одному з цих низеньких глиняних будиночків чорнобривій міщанці з тремтячими молодими грудьми, що розкинулась на своїм самотнім ліжку, сниться гусарський вус і остроги, а світло місяця сміється на її щоках. Я б намалював, як на білій дорозі сновигає чорна тінь кажана, що сідає на білі лимарі будинків”...

Так описував Гоголь літню ніч у Миргороді в 1833 році*).

О, якби я була малярем-мистцем! Якби мені його пензель надхнений! Я б намалювала, як мирно спить Миргород літньої ночі 1833 року під покровом зорями загаптованої тьмаво-синьої плахти-красуні... Як урочисто, як загадково блимають недосяжні зорі-світи, — такі ж миготливі, боязкі й соромливі, як полум'я численних свічок уночі... Як тужно, як низько схиляються журливі верби над сріблясто-гомішким і сріблясто-тьмавим доном Хорол-річки... Як тихесенько, як заспокійливо шепоче щось буйне ніжно-зелене листячко вікових дерев Миргородського парку, розказуючи бувальщину про ті часи, коли алеями його залюбки проходжувався Микола Васильович... Як п'янять і хвилюють пестливі пахощі численних квітів-плеканців, декоративно посаджених на клюмбах курорту і дбайливо доглянутих... Як нещадно толочить свіжу, нескошену ще траву донестями закоханий курортник, біжучи щодоуху навпростець і відважно занурюючись у хащі непролазних кущів, де вже принишкла, причаївшись як мишка в норі, молоденька чорнобрива курортниця... Я б не оминула ні шепоту закоханих, ні дружньої оркестри цвіркунів та жаб, ні заливчастих трелів і солодкого тьохкання соловейка — неперевершеного мистця, що так надхненно виконує сольо на тлі тої тріскотливої ор-

*) Дослідники творчості й життя М. В. Гоголя твердять, що “Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем” написана не раніше літа 1833 року. Надрукована вперше в альманасі “Новосельє” в 1834 році.

кестри, ні басовитого гавкання всьому курортіві відомого пса Атала...

Усе ж бо це вкупі взяте порушує молитовну тишу літньої ночі в Миргороді в 1933 році. Та й хіба ж тільки це!

Спінитесь! Вслухайтесь у солодку симфонію Миргородської ночі! Ваше вухо схопить дивні уривчасті звуки, що дуже нагадують зойки та стогін людини... Хто ж бо це? Чий стогін бринить бруталним дисонансом? Чиї зойки раз-у-раз наслідуються влітати дошкульно-чорну нитку в цей витриманий в ідилічних тонах килим?

Якщо Вас це справді цікавить, то ходіть мершій за межі санаторійної зони! Тоді стогін і зойки враз стануть чіткішими, тоді не матимете сумніву, що то стогнуть люди... А якщо захочете, то й на власні очі побачите, де саме і як умирають надиво повні селяни-обідранці. Десь у кущах на самій межі забороненої санаторійної зони, десь на піщаним беріжку Хорол-річки, — під журливо-похилоною вербою або й просто під чийось гостинним тином... Ні лікаря, ні свічок, ні священика! Не свічки, а зорі тремтливі врочисто присвічують селянам у ці останні хвилини! Не лікар, а **смерть-визволителька** холодним, як крига, дотиком рятує їх від страждань! Не священик, а **Бог** приймає від них їхню сповідь-молитву, їхні зойки-зідхання і... душі!

Чому я справді не мистець-маляр? Чому не маю в руках його пензля надхненно-сміливого? Я б намалювала Вам високий, оповитий диким виноградом тин біля чепурного будиночка, в якому мешкає один із советських вельмож районного масштабу, прим'яту травичку й діда Михайла Самодина під самим тином... Того Самодина, що возив колись до Миргорода золотаву пшеницю в добрячих селянських лантухах, ласкаво погейкуючи на своїх круторогих... Ось він! Гляньте на нього! Він бо справді цього заслуговує! Нерухомиий, холодний, скоцюрблений, лежить собі тихесенько, до всіх і до всього байдухий, купаючи обличчя в поросі дороги. Лежить с а м-о д и н під високим гостинним тином... Чуєте? Повітря ночі знову розрізав зойк... Але це стогне не він, а хтось інший... Самодин чемно мовчить. Він не порушує більше казкової симфонії ночі, як інші... Ні, ні! Він і їсти

не хоче, дарма, що ніхто не заважає йому розчавлювати здоровими й кріпкими ще зубами рожево-брунатну хрумтливую шкуринку з отої-он хлібини, що лежить поруч із ним ледь-ледь надломлена... Лежить вона у всій красі своїй під мерехтливим блиманням засоромлених тим видовищем зірок-свічок... Лежить чесно здобута за той скарб родинний, за ту плахту-красуню...

О, якби я була малярем-мистцем! Я намалювала б Вам ще й Ревеку Миронівну, що спить сном праведниці, невимушено розкинувшись на пишних перинах свого оздобленого українськими мережками ліжка, — спить, повернувшись обличчям до плахти часів Гоголя. А поруч із нею — під самою плахтою я намалювала б досить таки масивну постать лікаря-дієтолога, Арона Абрамовича Бакалейнікова, що енергійно постачає себе з ідальні курорту не тільки хлібом... Він хропе заливчасто й дзвінко, намагаючись конкурувати з тим соловейком-мистцем, що так надхненно виконує сольо в супроводі друмової оркестри з цвіркунів та жаб.

Я б намалювала певеличку, провінційного типу залізничну станцію з написом „Миргород”, заспаного чергового з ліхтарем у руці, і... довгий-довгий вантажний потяг, який зі стоголосим металевим грюкотом обминає ту станцію, не спиняючись: щонайдужче мчить він до західних кордонів СРСР, цупко тримаючи в своїм череві пшеницю, борошно, цукор, м'ясо та інші харчі, що їх „віддала” багата родюча Україна та, зокрема, Миргородщина, і що їх буде продано закордоном чужинцям... за безцінь. Брутальним дисонансом порушивши казкову симфонію ночі, потяг із харчами чорною мстужливою гусинню сполохано тікає геть, неначе з украденим, — тоне в захисній мряці, як у глибокій колодязі... Ось він промайнув уже, як той лиховісний привид, застогнавши тужливо й тягучо, заскреготівши ненаситними залізними зубами, і... обріїв Миргорода зник... Але... раніш, ніж досягнути кордону, він мусітиме ще й удень минати залізничні станції УРСР, де селяни супроваджуватимуть його божевільними від голоду очима.

О, якби мені в руки сміливий пензель майстра-мистця! Я б неодмінно зробила широке, розгорнене полотно Мирго-

рода під покровом зорями загаптованої тьмаво-синьої плахти-красуні. Я б свідомо намалювала ті зорі подібними до миготливо-врочистих свічок-супутниць кожного похорону... А в синіх сутінках запавної солодкої, як мрія, ночі я показала б Вам, як чорними, лиховісними кажанами нишпорять-сновигають по місту спритні постаті міліціонерів, шукаючи селян, — і мертвих, і тих, що доходять... Я показала б, з яким поспіхом кидають вони тих і других на одну купу — до вантажного авта, що **вчасно** вивезе їх геть... Вчасно! Поки ніч-чарівниця не згорнула ще своєї врочистої, свічками загаптованої плахти... Поки, розсипаючи багряне золото перших іскор світанку, не підвелось ще над обрієм Миргорода грайливо-сліпуче, непідкупно-справедливе сонце... Вчасно! Поки не прокинулися ще курортники, що проходжуються для розваги, апетиту й здоров'я не лише в межах санаторійної зони, а й поза нею... Вчасно! Поки сон-чародій і молодший брат смерті — не відлетів собі геть на іншу півкулю, широко розправивши свої могутні, широкі крила...

Від Авторки: „Миргородський Ярмарок” написано на ґрунті виключно фактичного матеріалу і саме тому **с в і д о м о** збережено власні прізвища й імена дієвих осіб. Один із синів сл. пам'яті М. С. Самодина живе тепер у США.

О. Звичайна.

Березень — 1953 р.